Tulevaisuusvaliokunta 7.4. 2017
Olli Kangas
Kela
olli.kangas@kela.fi

Lausunto Valtioneuvoston selonteosta "Kestävän kehityksen Suomi – pitkäjänteisesti, johdonmukaisesti ja osallistavasti"

Hyvä periaatepaperi…

Valtioneuvoston selonteko on hyvä periaatteellinen pohjapaperi. Siinä on suhteellisen kattavasti ja hyvin linjattu keskeiset kestävän kehityksen yleiset tavoitteet. Se lienee tällaisen pohjapaperin tavoite. Tavoitteet ovat niin yleisiä, että niihin on kaikkien poliittisesta suuntautumisesta riippumatta helppo yhtyä. Yleisyys lisää hyväksyttävyyden astetta. En tässä kommenttipaperissa ota kantaa ilmasto- yms. kysymyksiin, jotka ovat minun kompetenssialueeni ulkopuolella. Otan tässä paperissa ja liitteeksi toimitetussa PP –esityksessä esiin eräitä kysymyksiä, joiden parissa olen tutkimusta askaroinut.

…mutta se jää varsin yleiselle julkilausumatasolle

Yleisyydessä on myös rapportin suurin ongelma: konkreettisuuden puute. Monet sinänsä hyvät ja kannatettavat asiat jäävät julkilausumien tasolle. Auki jää usein se, miten periaatteelliset lausumat jalkautetaan käytännön poliittisiksi toimiksi. Esimerkiksi: "Väestön ikääntyminen edellyttää palvelujärjestelmien uudistamista siten, että hyvän hoidon turvaavat palvelut voidaan tarjota taloudellisesti kestävällä tavalla 2030 –luvulle saakka, jolloin iäkkäiden määrä kääntyy laskuun." Hyvä tavoite, mutta miten se toteutetaan? Vahvistamalla kotihoitoa? Olisi ollut hyvä, jos tässä ja useimmissa muissakin kohdissa olisi tarkemmin pohdittu niitä toimintamekanismeja, joilla tavoitteisiin halutaan päästä. Mikä on julkisvallan lupaus ja mikä jää yksilöille, perheille, lähiyhteisölle. Jotta ihmiset voisivat esimerkiksi yksityisvakuutuksin varautua tuleviin haasteisiin, tarvitaan pitävä julkisen vallan lupaama pohja. Esimerkiksi erilaisia hoivavakuutuksia on vaikea myydä, jos itse hankitut palvelut heikentävät tai estävät julkisten palveluiden saannin. Tämä julkisen ja yksityisen yhteispeli tulee olemaan keskeinen kysymys niin vanhus kuin muissakin palveluissa.

Julkiset lupaukset ja ihmisten oma varautuminen: avoimia kysymyksiä

Hoivapalveluiden rahoitus perustuu Suomessa pääosin verotuksella kerättyihin julkisiin varoihin. Kuten raportissa todetaan, julkisen rahoituksen riittävyys muodostuu kuitenkin yhä suuremmaksi ongelmaksi tilanteessa, jossa ikääntyvien määrä kasvaa yhdessä vanhustenhoitoon kohdistuvien laatuvaatimusten kanssa. Joudutaan pohtimaan, mihin meillä on varaa, kun avun tarvitsijoiden määrä koko ajan kasvaa ja töissä olevat ikäluokat pienentyvät. On avoimesti harkittava kaikkia vaihtoehtoa. Miten sellaiset järjestelyt kuten hoivavakuutukset -- joko sosiaalivakuutusajatteluun tai yksityisvakuutuksellisuuteen perustuvat -- käänteiset asuntolainat, omaishoidontukijärjestelmät jne. voivat toimia ja mitkä

olisivat niitten toimintaedellytykset. Mitä tekee julkinen sektori? Millainen rooli on kolmannella sektorilla, vapaaehtoistoiminnalla, yrityksillä, lähiyhteisöllä, perheillä?

Keskeinen kysymys on, muodostuuko yksityisestä hoivasta julkista hoivaa täydentävä vai sen yhä vahvemmin korvaava palvelumuoto. Jälkimmäisen skenaarion toteutuessa julkisen puolen palvelut ovat vaarassa heikentyä ja stigmatisoitua. Syntyy erilaisia riskipooleja, joilla on erilaiset intressit. Intressiristiriidat johtavat helposti ’me maksajat’ ja ’ne vapaamatkustajat’ vastakkainasetteluun.

Perhe on aina ollut merkittävä hoivan tarjoaja eikä tilanne tule muuttumaan myöskään tulevaisuudessa. Ikääntyneen pääasiallinen avunantaja on edelleen oma lapsi tai muu sukulainen. Kun valintavastuuta ja myös vastuuta valintojen seurauksista siirretään enenevässä määrin vanhukselle itselleen, pulmaksi muodostuu se, miten valistuneita valintoja hauras ihminen osaa tehdä. Vaarana on myös, että kaikki eivät osaa hakea heille kuuluvia oikeuksia. Tämä koskee kaikkia ’digitaidottomia’.

Rahoituskeskusteluissa usein esille tuleva pohdinta koskee varallisuutta ja sen käyttämistä hoivan ostamiseen vs. perinnöksi jättämiseen. Eläkkeelle siirtyvien ikäluokkien henkilökohtainen varallisuus on Suomessa varsin suuri, mutta se on sosio-ekonomisesti ja maantieteellisesti epätasaisesti jakautunut. Lähes 80 prosentilla eläkkeelle siirtyvistä on esimerkiksi oma kokonaan maksettu asunto. Samaan aikaan yli sadantuhannen vanhuksen toimeentulo perustuu vaatimattomaan takuueläkkeeseen. Henkilökohtaisia varoja käytetään jo nyt vanhuspalveluiden rahoittamiseen esimerkiksi tehostetun palveluasumisen kautta. Voisiko kertynyttä varallisuutta voisi hyödyntää vanhuspalveluiden rahoituksessa aiempaa enemmän tinkimättä kuitenkaan yhdenvertaisuuden ja universaalisuuden periaatteesta.

Rahoitusvaihtoehtojen lisäksi on pohdittava, millaisiin palveluihin rahoitusta tulisi kohdistaa ja tulisiko näiden palveluiden olla yhteneväisiä kotikunnasta riippumatta. Kaikki osapuolet hyötyvät tilanteesta, jossa vanhuspalveluiden painopiste kohdistuu palvelutarpeen ehkäisemiseen eikä kalliiseen laitoshoitoon. Näin parannetaan vanhusten mahdollisuuksia arvokkaaseen elämään ja vähennetään julkiselle sektorille koituvia kustannuksia. Uusien mahdollisuuksien kartoituksen lähtökohtana tulee edelleen olla, että universaalit palvelut ovat kaikkien kansalaisten tavoitettavissa syntymätaustasta tai varallisuudesta riippumatta. Tämä tarkoittaa sitä, että palveluita on oltava tarjolla sekä varattomille että varallisille. Jos näin ei ole, riskipoolit eriytyvät.

Luottamus tulevaisuuspääomana

Hyvinvointitutkimuksessa on todettu, että yhteisöllisyys, yhteenkuuluvuuden tunne ja luottamus lisäävät yksilön hyvinvointia. Tutkimustulosten mukaan luottavaiset ihmiset ovat tyytyväisempiä ja onnellisempia sekä kokevat voivansa vaikuttaa asioihin enemmän kuin ne, joiden mieltä kalvaa epäluulo ja epäluottamus. Positiiviset seikat vahvistavat toisiaan muodostaen hyvän kehän. Hyvä kehä puolestaan vahvistaa yhteiskunnallisten järjestelmien legitimiteettiä ja yhteiskunnan vakautta.

Hyvän kehän edellytykset näyttävät toteutuvan Pohjoismaissa. Ihmisten välinen luottamus on Pohjolassa Euroopan korkein, kertoo Eurooppalainen sosiaalitutkimus. Kanssaihmisiin luotetaan vahvimmin Tanskassa, Suomessa, Norjassa ja Ruotsissa. Matalinta luottamus on Etelä- ja Itä-Euroopassa. Pohjoismaissa niin ikään luottamus sellaisiin yhteiskunnallisiin instituutioihin kuten poliisi ja oikeuslaitos on Euroopan korkein edellä mainitussa

maajärjestyksessä. Poliitikkoihin sen sijaan suhtaudutaan epäillen. Mutta jälleen kerran: luottamus poliitikkoihin ja omiin poliittisiin vaikutusmahdollisuuksiin on vahvinta Pohjolassa.

Luottamuksen aste liittyy tulonjakoon. Luottamus, olipa sitten kyse politiikasta instituutioista tai kanssaihmisistä, on alhaisinta maissa, joissa tuloerot ovat suuria. Kaikissa maissa pienituloiset ovat epäluuloisimpia ja kokevat, että heillä ei ole vaikutusmahdollisuuksia.

Myös meillä Suomessa toimeentuloerot jakavat kansalaisia. Tosin Suomessa hyvin ja huonosti toimeentulevien välillä ei ole suurta eroa luottamuksessa kanssakulkijoihin tai yhteiskunnallisiin instituutioihin. Sen sijaan luottamuksessa politiikkoihin, politiikkaan ja omiin vaikutusmahdollisuuksiin on merkittävä ero hyvätuloisten eduksi. Toimeentulovaikeuksien kanssa kamppailevien on vaikea luottaa politiikkaan ja innostua siitä. Tämä näkyy poliittisen kiinnostuksen puutteena ja osattomuuden tunteena. Viime eduskuntavaaleissa runsas 80 prosenttia hyvätuloista kävi äänestämässä. Toimeentulovaikeuksista kärsivistä alle 60 prosenttia vaivautui vaaliuurnille.

Kokemukset Euroopasta ja Euroopan lähiympäristöstä osoittavat, että jos epäkohdat kasvavat liian suuriksi, jos suuri osa kansasta kokee osattomuutta, vieraantuneisuutta ja vaikutusmahdollisuuksien puutetta, yhteiskunnan demokraattiset instituutiot menettävät uskottavuutensa, millä puolestaan on laajakantoisia vaikutuksia koko yhteiskunnan olemukseen ja toimintatapaan.

Maailma muuttuu – mitä tapahtuu työlle ja sosiaalipolitiikalle?

Yhteiskuntatutkimuksessa vallitsee tällä hetkellä lähes konsensus siitä, että keinoälyä hyödyntävien digitaalisten teknologioiden mukanaan tuoma neljäs teollinen vallankumous mahdollistaa seuraavaksi myös yhä useampien palvelu- ja tietotöiden automatisoinnin. Työtehtävien automatisoinnin lisäksi digitaaliset alustat edistävät uberisaatiota, eli tuotannon pilkkomista pienempiin osiin. Alustatalous hämärtää työn ja työttömyyden, palkkatyön ja yrittäjyyden eri muotojen sekä formaalin ja informaalin työn rajoja. Maailman suurin taksifirma ei omista yhtään taksia eikä maailman laajin majoituspalveluketju omista yhtään hotellia.

Teknologista massatyöttömyyttä ennakoivissa skenaarioissa viitataan poikkeuksetta Oxfordin yliopiston tutkijoiden Carl Freyn ja Michael A. Osbornen vuonna 2013 julkaisemaan tutkimukseen, jonka mukaan teknologisella tasolla tarkastellen lähes puolet Yhdysvaltojen nykyisistä työpaikoista olisi suuressa automaatioriskissä seuraavien kahden vuosikymmenen aikana. Freyn ja Osbornen arvion mukaan erityisesti useat matalaa koulutusta vaativat ja matalapalkkaiset työt olisivat helposti automatisoitavissa. Mika Pajarisen ja Petri Rouvisen samalla metodologialla toteuttama tutkimus arvioi kolmanneksen Suomen työpaikoista olevan automatisoitavissa samalla aikavälillä.

Teknologinen kehitys luo tietenkin myös uusia työpaikkoja. Mutta sitä, missä määrin uusia työpaikkoja syntyy, on hankalampi ennustaa. Digitaalisen vallankumouksen poikkeuksellisuutta korostavat tuovat esiin, että digitalouden jättiläiset kuten Facebook tai Google, tuottavat kyllä merkittävää voittoa omistajilleen, mutta työllistävät vain murto-osan siitä, mitä suuret teollisuusyritykset työllistivät menneinä vuosikymmeninä. Tämä liittyy siihen, mitä Tomas Piketty Capital – teoksessaan maalaili: funktionaalinen tulonjako muuttui entistä enemmän pääoman hyväksi ja palkkojen osuus kansantuotteesta laskee. Pulmaksi

tällöin muodostuu se, että nykyistä sosiaaliturvaa rahoitetaan palkkaperusteisilla maksuilla. Keskeinen kysymys on, millaista sosiaaliturvaa edellä kuvatuissa muuttuvissa oloissa tarvitaan? Miten se rahoitetaan? Näihin kysymyksiin raportissa ei oikeastaan lainkaan puututa.

Yksin sosiaaliturvaan tehdyt uudistukset eivät tietenkään ratkaise sitä, millaisia mahdollisuuksia työvoimalla on sopeutua digitaaliseen talouteen. Sosiaaliturvauudistusten lisäksi etenkin talous- ja koulutuspolitiikassa tehdyt ratkaisut määrittävät omalta osaltaan digitaalisen työelämän reunaehtoja. Selvää on kuitenkin se, että sosiaaliturvassa perinteisen palkkatyöläisen normiin paluuta ei enää ole, mikäli työmarkkinoiden epävakaus lisääntyy nykyisestä. Toistaiseksi työmarkkinoiden tilanne on kuitenkin ollut suhteellisen vakaa työsuhteiden muotoja tarkasteltaessa. Jos katsotaan palkansaajia, niin mitään suurta muutosta ei näytä tapahtuneen viimeisten kahden–kolmen vuosikymmenen aikana. 80 prosenttia mies- ja 70 prosenttia naispalkansaajista edelleenkin on kokoaikaisessa vakituisessa työssä. Tilanne muuttuu, jos tarkastellaan yrittäjiä. Samana aikana yrittäjien määrä on kasvanut kuudellakymmenellä tuhannella. Unohtaa ei myöskään saa satatuhantista työttömien joukkoa. On hyvä lisäksi muistaa, että Suomessa suuret yhteiskunnalliset rakennemuutokset ovat tapahtuneet hitaammin kuin muissa maissa, mutta kun muutos on alkanut, se on ollut raju ja nopea.

Nopeisiin muutoksiin vastaaminen edellyttää sitä, että ihmisillä on tietoa ja taitoa jatkuvasti hankkia sellaisia uusia tietoja ja taitoja, joita muutoksessa tarvitaan. Tämä puolestaan edellyttää vahvaa investointia inhimilliseen pääomaan. Investointien on alettava jo varhaislapsuudessa, jolloin monen kohdalla syrjäytymiskierre jo alkaa. Raportti olisi voinut ottaa Euroopan Unionkin vahvasti propagoiman sosiaalisen investointinäkökulman paljon paremmin ja rohkeammin esille.

Sosiaalisen investoinnin periaate Pohjoismaissa

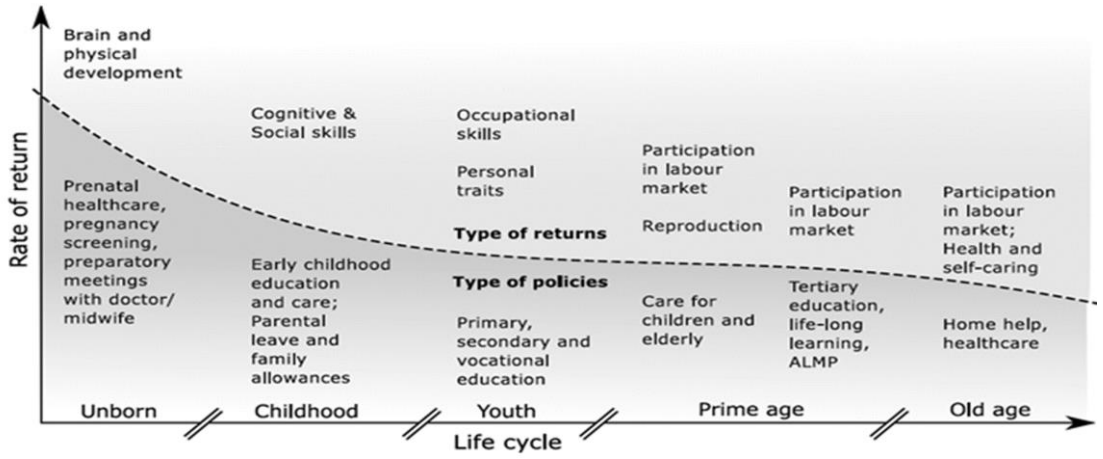

Eriarvoisuus monessa pahassa mukana

Tuloerojen kasvu parin viime vuosikymmenen aikana on kirvoittanut lukuisia vaikutusvaltaisia puheenvuoroja eriarvoistumiskehityksestä ja sen haitallisista seurauksista. Ovatpa useat kansainväliset organisaatiotkin (OECD, Maailmanpankki, Maailman talousfoorumi) varoitelleet kasvavasta eriarvoisuudesta. Edellä mainitut kansainväliset

tutkimukset käsittelevät pääsääntöisesti vain tuloeroja. Tuloerot liittyvät moniin muihin yhteiskunnallisen eriarvoisuuden muotoihin. Pitävätpä eräät tutkijat tulonjaollista eriarvoisuutta muun eriarvoisuuden perimmäisenä syynä. Ei ole syytä kuitenkaan unohtaa muita eriarvoisuuden muotoja. Ruotsalainen sosiologi Göran Therborn (2014, 7) kirjoittaa osuvasti:

> *”Eriarvoisuudessa ei ole kyse pelkästään lompakon paksuudesta. Se on yhteiskunnallinen ja kulttuurinen ilmiö, joka rajoittaa (meistä useimpien) mahdollisuuksia toimia ihmisenä. Se heikentää terveyttä, itsekunnioitusta, itsetuntemusta ja voimavaroja osallistua aktiivisesti maailman menoon.”*

Oheisessa kuviossa on pelkistetty (tulonjaollisen) eriarvoisuuden yhteys erääseen parhaista yksittäisistä hyvinvoinnin mittareista: koettu elämään tyytyväisyys ja onnellisuus. Kuten nähdään maatason vertailussa, elämään tyytyväisyyden aste on pienten tuloerojen maissa korkeampi kuin eriarvoisemmissa maissa. Tulos pätee sekä hyvin että huonosti toimeentuleviin. Tulokset olivat samankaltaisia myös muiden hyvinvointiulottuvuuksien ja tuloerojen välisiä yhteyksiä luotaavissa maatason tarkasteluissa.

Kuviosta on syytä vielä poimia esille kaksi lohdullista huomiota. Ensinnäkin tuloerot ovat kasvustaan huolimatta meillä Suomessa vielä kansainvälisesti katsottuna varsin pienet. Toisekseen suomalaiset ovat muiden pohjoismaalaisten ja sveitsiläisten tavoin varsin tyytyväisiä elämäänsä.

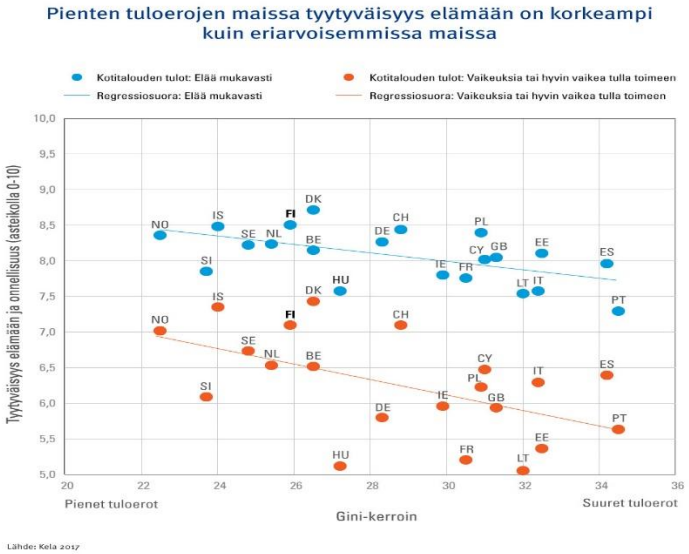

Lähes kaikissa kehittyneissä teollisuusmaissa tapahtunut eriarvoisuuden kasvu on saanut monet kansainväliset organisaatiot, jotka aiemmin eivät ole eriarvoisuudesta juurikaan piitanneet, havahtumaan. Esimerkiksi OECD vaatii kovin sanoin eri maiden hallituksia kaventamaan rikkaiden ja köyhien välisiä eroja. Tehtävä vaatii laaja-alaista otetta. Jotta kestävän kehityksen Suomi toimisi pitkäjänteisesti, tasa-arvoisesta ja osallistavasti, niin sen tulisi puuttua konkreettisesti eriarvoistumiskehitykseen kaikissa sen muodoissa, rohkeasti investoida ratkaisuihin, jotka takaavat hyvän kehän toiminnan tulevissa, muuttuneissa olosuhteissakin.

(PP ESITYS)